

ФОЛЬКЛОРНИЙ ТЕКСТ: У ПОШУКАХ МЕТОДОЛОГІЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Белюга Т.В.

Інститут філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснено спробу виявлення оптимально дієвого методологічного інструментарію для аналізу складного, полістадіального утворення – фольклорного тексту. Автором наведені різні варіанти потрактування терміну «текст» в сучасній гуманітаристиці, вивчений досвід можливих шляхів його інтерпретацій. У статті ставиться актуальна та маловивчена проблема декодування фольклорного тексту «село». Виявлені полюсні характеристики-маркери сільський/міський фольклор. Приділено увагу способам його трансмісії

Ключові слова: текст, фольклорний текст, інтертекст, фольклор, семіотика, герменевтика, сільський фольклор, міський фольклор, трансмісія.

Останнім часом українську фольклористичну думку зосереджено на пошуках адекватного дослідницького інструментарію, який би дозволив уповні препарувати складний художній «організм» – фольклорний текст. Попри те, що аксіоматично вважається базовою ознакою фольклору його синкретична природа, ми вважаємо, що й до сьогодні вітчизняні учені не запропонували оптимального рецепту: яким чином аналізувати складники цього комплексного тексту. Тому предметом нашого дослідження є **актуальна проблема** – віднайдення методологічних стратегій освоєння традиційних смислів, трансльованих фольклорним текстом. Тим більше, що **предметом** нашого зацікавлення є осягнення інтертексту конкретного села Романівна, що на Житомирщині.

Отже, першою і наріжною **ціллю статті** є з'ясування текстових характеристик власне фольклорного тексту та сутнісних ознак фольклору зокрема. Ми послуговуємося визначенням фольклору, запропоноване сучасною українською фольклористкою О. Івановською, яка вважає фольклор «образною системою традиційних смислів та функціональною системою суб'єктності його носіїв», конститутивними категоріями цієї системи, на думку дослідниці, є суб'єктність етносу, соціуму, індивіда; знакова природа фольклору, трансмісія традиційного смислу, наратив як функція фольклорного тексту» [7, с. 37-38] Що ж до визначення тексту, то нам доведеться здійснити огляд низки трактувань цього терміну, яким послуговуються гуманітарії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить: оскільки фольклор є семіотичною системою, то нам можуть стати у нагоді настанови дослідників міфу (Вяч.Вс. Іванов, В. Топоров), народнопоетичних та авторських текстів (М. Лекомцева, Т. Ніколаєва, Т. Цив'ян, Л. Копаниці та ін.). Що ж до текстів культури, то їх аналіз представлено у працях М.Ю. Лотмана. В тлумачному коментарі «текст» – від лат. *textus* – «тканина; плетиво, зв'язок, поєднання» – зафіксований смисл на будь-якому матеріальному носії – продуктиві людської творчості; послідовність символів [17].

В науковій практиці існує декілька стратегій освоєння тексту: іманентний підхід до визначення тексту, зорієнтований на осягнення його внутрішньої структури, та репрезентативний – на з'ясування реальності, своєрідного контексту, яка, фактично, генерує текст. Одразу зауважимо, що спрямування фольклориста якимось із названих шляхів, або ж надання переваги при аналітиці фольклорного тексту одному із підходів, як доводить досвід попередників, не сприятиме, більше того – унеможливить прочитання його цілісного «послання». Свого часу

український філософ, Григорій Сковорода, зауважив, що невіглас читає Біблію, як демонічне письмо, оскільки він не володіє знаннями, які трансльовані знаковою системою Книги книг, не бачить тексту у тексті. Така *tabula rasa* чекає на того науковця-неофіта, який ігноруватиме семіотичну наповненість образної системи уснословесного складника фольклорного тексту, тобто, не враховує можливостей та поліхромності його внутрішніх смислів. Не меншим розчаруванням для дешифратора текстової інформації, фактично її «замкненість», стане у разі ігнорування екстралінгвістичних смислових потоків, що транслює акціональний, зображальний, музичний субтексти поліструктурного феномена «фольклорний текст».

На нашу думку, фольклористу корисно застосувати досвід семіолога Р. Барта, який розглядає текст не як множинність з відношенням дистрибуції (як це робив, наприклад, В. Пропп, функції якого розташовуються на одному рівні), але як множинність з ієрархічними відношеннями. Принцип ієрархії рівнів має подвійне значення: як структурне, оскільки воно робить можливим в теоретичному плані – описання смислу, а в операційному – сегментацію тексту.

Саме тому, скажімо, музичний субтекст має універсальні функції зокрема і жанрового ідентифікатора у фольклористиці, оскільки лише завдяки йому фольклористи спроможні вирізнити жанрову природу фольклорного тексту в цілому. Так, мелодичний текст монострофи допоміг Лещинській С. зорієнтуватися: перед дослідницею козачок, чи кроков'як, чи коломийка [9]; мірилом жанрової ідентифікації «балада/романс» для сучасної дослідниці народного жорстокого романсу Хоменко Н. також став музичний субтекст [14]. Отож, деякі учені, процедуру розуміння тексту пов'язують з контекстними умовами, в наслідок чого текст набуває відомого релятивізму під час трансляції та ретрансляції. Така думка цілком візповідає герменевтичній традиції «естетики контексту», представленій у зхідній музикології др.пол. ХХ-го століття [15]. У радянській естетиці опозиція «текст – контекст» як найбільш продуктивна у сенсі з'ясування смислових можливостей сприйняття здебільшого критикувалася [6]. На наш погляд, для фольклористики не складає небезпеки суб'єктивне начало (критиковане радянськими вченими) у віднайденні нових смислових утворів, приміром, музичного тексту, оскільки це прямо корелює з варіативною природою фольклору як художньої системи осягнення дійсності, де суб'єктність індивіда шукає горизонти зближення з колективною картиною світу.

У семіотиці під текстом розуміють усвідомлену послідовність будь-яких знаків, будь-якої комунікації [1]. Так, Ю.М. Лотман розумів текст як графічно фіксовану художню цілісність, але розрізняв лінгвістичне та літературознавче розуміння тексту. Літературний текст не може бути переведений в інші форми, його зміст сприймається тільки вербально. Мовленнєвий же текст може мати різну форму фіксації – звуки, букви, знаки і т.д [10]. Таким чином, для фольклористики, яка стоїть сьогодні на засадах широкого потрактування предметного поля та вивчає фольклорний процес як комунікацію наратора з аудиторією, досвід семіологів-лінгвістів є більш вартісним, попри намагання тривалий час «втиснути» фольклор в жанрову парадигму літератури, а фольклористику зробити галуззю літературознавства, як те було задекларовано Ю. Соколовим у 30-х роках минулого століття.

У філологічних студіях при аналізі текстів, за звичай, виокремлюють види текстової інформації, аналізують різноманітні категорії тексту – лінгвістичні, граматичні, синтаксичні, понятійні, пропонують певну типологічну парадигму [1, 2, 5, 12]. Приміром, Гальперін І., занурюючись у проблеми лінгвістики тексту [3] і з'ясовуючи текстову структуру, виокремив граматичні категорії, види текстової інформації. Сосюр Ф. [4] створив лінгвістику мови та лінгвістику мовлення. На загал, названі учені сприймають текст як даність.

Герменевти ж через вивчення змістового і граматичного планів тексту намагаються збагнути суб'єктивність автора, її відображення у творчому продукті [11]. Таким чином, вони пов'язують з'яву тексту безпосередньо з особою автора.

У межах герменевтики виникло вчення про мистецтво розуміння. Свого часу, Гадамер Г. зауважив, що «цілісність можливо осягнути на основі окремишнього, а окремише – на основі цілісного» [2, с. 48]. У цьому сенсі для з'ясування специфіки текстової матерії фольклорної системи «село» **об'єктом дослідження** може бути фольклорний текстовий простір окремого села Романівна Житомирської області.

Фольклор корелює з розумінням терміну «інформація» як певної взаємодії, «полілогу», що реалізується у часі й просторі між учасниками фольклорної комунікації, фольклорної події, між адресатами та адресантами. Уже саме поняття «інформація» передбачає процес комунікації об'єктів взаємодії, оскільки в перекладі з латинської мови слово «informatio» означає «викладення», «роз'яснення» [8].

Відтак, **на часі виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, зокрема щодо інформаційної взаємодії, яку можна назвати сприйняттям певної інформації індивідом. **Основний виклад статті** присвячений взаємодії інформації в текстах. Ми вважаємо, що варто виокремити два можливих варіанти. В першому випадку об'єктами взаємодії є текст і адресат (реципієнт), котрий, засвоюючи текстове повідомлення, по-своєму його інтерпретує і таким чином створює новий текст (третій текст). Цей варіант можна унаочнити прикладом ретрансляції зразка народної прози. Відтворити «фотографічно» отримане повідомлення навряд чи вдасться оповідачеві-ретранслятору, тим більше, коли відтворення має досить велику дистанцію в часі. Чинниками формування «третього тексту» є і особистісні чинники ретранслятора (особиста нараторська майстерність, яка позначається на тексті переповідування, індивідуальні конотації, діалектне мовлення тощо), і об'єктивні фактори (локус, топос, аудиторія тощо).

Інший варіант освоєння інформації – це взаємовплив самих текстосвоячих повідомлень, через діалог

текстів (інтертекст). І одразу ми, фольклористи, наражаємось іще на одну пастку: у фольклорі це, радше, полілог, оскільки, з одного боку, фольклорний інтертекст мислиться як своєрідний оркестр, що завдяки різним «інструментам» (вербальному, акціоному, музичному, предметному, візуальному) витворює цілісний текст; з іншого – колективні ідеї, закладені в фольклорному тексті, впливають на появу нових повідомлень – продуктиві авторської суб'єктивності, і навпаки – засвоєння аудиторією авторських текстових одиниць як виробів на її замовлення. Йдеться про наукові проблеми фольклоризму та фольклоризації. Так, «фольклоризація» художнього авторського тексту передбачає свідоме, цілеспрямоване (інтравертний тип) орієнтування письменника на фольклор. Що ж до візіонерського типу творчого засвоєння фольклорного текстового субстрату, то йому властива органічна здатність суб'єкта творчості вводити фольклорний матеріал як питома «свій», тобто породжувати авторські смисли в межах фольклорної матриці.

На думку В. Дільтея, операція розуміння тексту уможливується завдяки здатності, яка властива кожній свідомості – проникати в іншу свідомість не безпосередньо, шляхом «переживання», а опосередковано, через знаки та їх зовнішній прояв, призводить в подальшому до конфронтації з об'єктивним методом природничих наук. Тобто, сприймаючи інформацію текстів інших авторів, творчий «вступає» в конфронтацію: його думки починають взаємодіяти з ідеями, трансльованим текстом.

Гадамер вважав, що текст є множинним і багатозначним, і не так за формою чи змістом, як за структурою самої інтерпретації. Текст відбувається в інтерпретації; він є і фазою, і комунікативним партнером в інтерпретації. За Гадамером, правильні тексти не лише відкриті для інтерпретації, але й потребують її. Оскільки без інтерпретації вони не можуть виконати те, на що скеровані, тобто, репрезентувати і повторити самих себе, передати смисл [2].

Як зауважив М. Неклюдов, фольклор сільських громад відрізняється від фольклору міста суттєво. Насамперед у селі він охоплює практично всю культуру – не лише землероб, а й священник, учитель, пастух обслуговуються традиціями, однією системою обрядів, одними текстами [16]. Оскільки усі учасники фольклорного простору долучаються до інтерпретації, а отже й актуалізації фольклорного текстового репертуару, то збереженість смислового поля селянського ареалу – стабільна. Натомість міський фольклор – фрагментований. Він здебільшого пов'язаний з писемними формами, з авторською суб'єктивністю. Для містянина фольклор є ідеологічно маргінальним: свої потреби містянин задовольняє, вдаючись до текстів масової культури чи, як це відбувається сьогодні, до мас-медіа.

Для села властиві фольклорні тексти, позначені діалектним мовленням, регіональним колоритом – це смислові утвори одного села, одної області, одного регіону. На нашу думку, діалект до певної міри консервує регіональний текст, слугує запобіжником дешифрування його чужинцем, тобто, обмежує можливість інтерпретації інформації людині не посвяченій у концептне поле цього локусу. Для текстового простору міста характерна групова суб'єктивність – вікова, професійна, статевна – для якого не властива стабільна територіальна визначеність.

Ми дійшли висновків, що ареальна фольклористика і картографування, метою яких є встановлення локальних меж трансмісії фольклорних смислів, стикаються із проблемами втрати зв'язків між локальними фольклорними явищами і: пошук окре-

мого відвертає увагу від узагальненого системного цілого. Регіональний принцип фольклористичного дослідження дає змогу аналізувати варіативність і унікальність окремих елементів фольклорного тексту, множинність історичних типів фольклорної трансмісії, видів вербального і невербального фольклору. Проте водночас актуальним залишається пошук універсальних характеристик фольклорної системи, зв'язків і взаємовпливів полюсів фольклорного простору, об'єднання і злиття різних фольклорних форм, первинного синкретизму усіх фольклорних площин. Саме тому в ході нашого дослідження ми зосередилися не на тому екстраординарному або домінантному, що вирізняє полюс села, а насамперед підтверджували набором характеристик необхідність тлумачити село як систему взаємопов'язаних ієрархій елементів, суцільний текст, полюс трансмісії традиційних смислів у фольклористичі. Це не означає, що ми відкидаємо пошук окремих особливостей, жанрової специфіки села, сюжетів, мотивів циклів у їхньому регіональному забарвленні. Однак роль села у збереженні і передаванні традиції ми тлумачимо як універсальну, узагальнену, системотворчу.

Встановлення зв'язків між традиційними смислами, суб'єктами-носіями і регіонально-соціальним середовищем було метою досліджень у багатьох сферах антропологічного знання (А. Карднер, М. Коул, Мід М., Дж. Хендерсон у США; Агеев В.С., Асмолов А.Г., Волков Г.Н., Виготський Л.С., Кон І.С., Лаурусський А.Ф., Лурія А.Р., Лур'є С.В., Мухіна В.С., Путилов Б. – в Росії та в Україні – Малинка О., Грінченко Б., Гнатюк В., Франко І., Нудьга Г., Денисюк І., Кирчів Р., Івановська О. та ін.). Уже хрестоматійним є твердження Бориса Путилова про регіональний і локальний первні у фольклорі: «Оскільки етнічний колектив займає певний, зумовлений історично простір, якому властиві географічні, природні та інші характеристики, то його традиційна культура є регіональною і в історико-соціальному, і в просторовому сенсах» [13, с. 124].

Упродовж усієї історії становлення і розвитку вітчизняної фольклористики виявлення й опис одичного, окремого, специфічного завжди випереджало узагальнення й універсалізацію, як те тим часом відбувалося у фольклористичі зарубіжній. Проте Б. Путилов усе ж дійшов висновку: конкретно й матеріально виражений фольклор, функціонуючи в «реальних» одиницях текстів (локальних і ре-

гіональних), врешті проявляє свої загальнонародні риси, що вичленовуються у вигляді різних узагальнень, універсальї, інтегральних ознак [13, с. 129].

Отож, **наші висновки та пропозиції:** при вивченні фольклорного феномену «село» як інтерсеміотичного тексту доцільно «прочитувати» текстовий «оркестр» у всій його розмаїтості: на рівні народнословесного репертуару, з виявленням семіотичних текстових вузлів; з'ясовувати мелодичну специфіку популярних пісень та народних танців, характерних для локусу; виявляти семантику та прагматичні настанови обрядових дій у їх локальному вимірі; аналізувати типову для місцевості орнаменталістику; вивчати поширені в регіоні народні ремесла та звичаєву практику. Посутнє значення має також характеристика фольклорних полюсів стабільності й мінливості, де, власне відбувається системне передавання традиційних смислів. Згідно з позицією О. Івановської, яка, представляючи український фольклор у всій сукупності його найважливіших властивостей, чільне місце його дослідженні з теорії фольклору відвела проблемі створення, функціонування, зберігання, навчання, передавання, сприйняття і осмислення інформації, що в тому чи іншому вигляді закріплена в текстах [7]. Зокрема дослідниця зауважила, що «ці способи є універсальними для всіх типів матеріальної та нематеріальної культури, а вся система їхнього втілення організується як передавання традиційних знань лінійним та інтегральним шляхами». Ключовою категорією є трансмісія як «система поступового поетапного передавання фольклорного смислу в соціумі, що існує в одній часовій площині, а також між соціумами різночасових меж» [7; 249].

На сучасному етапі на таких полюсах перебувають міський фольклор (більш мінливі, масові, шляхи трансмісії, які відбуваються насамперед у субкультурних групах) і сільський фольклор (більш стабільна, етапна трансмісія, яка генерує свій потенціал у поколіннях, гілках родоуду).

Оскільки полюсність ми вважаємо такою інтегральною ознакою, то цілком обґрунтовано у наш науковий фокус потрапляє інтертекст «село» як окрема система фіксації і трансмісії фольклорних явищ, їх відображення у свідомості суб'єктивності, у їхньому ціннісно-символічному світогляді, вербальній і невербальній творчості, у зв'язках із духовними і матеріальними артефактами, приналежними до сільського полюсу фольклору.

Список літератури:

1. Волчкова И. М. Архитектурно-исследовательские виды деятельности: коммуникативно-речевой аспект / И. М. Волчкова, Э. А. Лазарева. – Екатеринбург: УралГАХА, 2005. – 172 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М.: Искусство, 1991. – 369 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
4. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Ф. де Соссюр; пер. с фр. С. В. Чистяковой; под общ. ред. Н. Э. Гут. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 432 с.
5. Гришунин А. Л. Исследовательские аспекты текстологии / А. Л. Гришунин. – М.: Наследие, 1998. – 416 с.
6. Зись А. Я., Стафеецкая М. П. Методологические искания в западном искусствознании. Критический анализ современных герменевтических концепций. – М., 1984.
7. Івановська О. П. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. К.: «Експрес-Поліграф», 2012. – С. 336.
8. Кузнецов Н. А. Информационное взаимодействие в технических и живых системах [Электронный ресурс] / Н. А. Кузнецов // Информационные процессы. – 2001. – № 1. – С. 1-9. – Режим доступа: <http://www.jip.ru/2001/kuzn-1.pdf>.
9. Лещинська С. С. Українські та польські ліричні монострофи: специфіка поезики та мелосу, параметри взаємодії. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2014.
10. Лотман Ю. М. Проблема текста / Ю. М. Лотман // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа: сб. ст. – М.: Гнозис, 1994. – С. 201-214.
11. Майборода Д. В. Герменевтика [Электронный ресурс] / Д. В. Майборода. – Режим доступа: <http://www.velikanov.ru/philosophy/hermenevtika.asp>

12. Мельчук И. А. Русский язык в модели «смысл-текст» / И. А. Мельчук. – М.: Вена, 1995. – 684 с.
13. Путилов Б. Фольклор и народная культура. – Пб.: Наука, 1994. – 225 с.
14. Хоменко Н. М. Український народний романс: генеза жанрових різновидів. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.07 – фольклористика. – Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України. – Київ, 2013.
15. Eggebrecht H.-H. Zur Geschichte der Beethoven – Rezeption. – Mainz, 1972.
16. http://znanie-sila.su/?issue=projects/issue_28.html&r=1
17. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Текст>

Белюга Т.В.

Институт филологии

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ТЕКСТ: В ПОИСКАХ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТРУМЕНТАРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация

В статье осуществлена попытка определения оптимально действенного методологического инструментария для анализа сложного, полистадиального образования – фольклорного текста. Автором приведены разные варианты трактования термина «текст» современной гуманитаристикой, изучен опыт возможных путей его интерпретации. В статье поставлена актуальная проблема декодирования фольклорного текста «село». Определены полюсные характеристики-маркеры сельский / городской фольклор. Обращено внимание на способы его трансмиссии.

Ключевые слова: текст, фольклорный текст, интертекст, фольклор, семиотика, герменевтика, сельский фольклор, городской фольклор, трансмиссия.

Belyuha T.V.

Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

FOLKLORE TEXT: IN A SEARCH OF METHODOLOGICAL TOOLS FOR FOLKLORISTIC RESEARCH

Summary

The article is an attempt to identify optimally effective methodological tools for the analysis of complex, polystages education – folk text. The author presented various options for correctly interpreting the term «text» in the modern humanities, studied possible ways to experience its interpretations. The article treats the actual problem and neglected folk decoding of the text «village». The characteristics pole markers rural/urban folklore are identified. Attention is paid to its mode of transmission.

Keywords: text, folklore text, intertext, folklore, semiotics, hermeneutics, rustic folklore, city folklore, transmission.

УДК 811.161.2'38:821.161.2-1.09

МОВНИЙ ВИЯВ НЕВЕРБАЛЬНОГО ЕЛЕМЕНТА «СЛЪОЗИ» В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Білевич Н.В.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкрито особливості функціонування невербального елемента слъози в поетичних текстах Лесі Українки. Наведено контексти вживання цього невербального компонента у нетипових для безпосереднього мовлення ситуаціях. Кінесичний елемент слъози у поетичних текстах Лесі Українки є важливим засобом творення образів. Цей елемент виражений за допомогою опорної та доповнювальних лексем. Найбільш частотне – поєднання опорної лексеми із прикметниками та дієсловами, периферію становлять – займенники та прислівники. У дослідженні наводимо приклади типового та індивідуально-авторського трактування цього невербального елемента, визначаємо специфіку творення образів.

Ключові слова: невербальна комунікація, елемент невербального спілкування, вербалізація, кінетика, опорна лексема.

Постановка проблеми. Проблема невербального спілкування та його вплив на людину набуває все більшого значення. Ця тема досить складна, оскільки включає в себе питання різних галузей знань. Над цією проблемою працюють

психологи, лінгвісти та культурологи не лише на рівні української, а й світової науки. Розуміння, правильне розкодування невербальних елементів дозволяє краще зрозуміти співрозмовника, а тому важливим етапом у спілкуванні є взаємодія двох